

Osvrt
UDK 32-05(092)Tito, J. B.
929:32Tito, J. B.

Pred sudom povijesti

DRAGUTIN LALOVIĆ

Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2012, 711 str.

Čim se pojavila, 2011. godine, knjiga *Tito in tovariši* privukla je veliku pozornost i svojim se kvalitetama izdvojila iz mnoštva knjiga koje se svake godine (samo) na području bivše Jugoslavije objavljuju o životu i djelu Josipa Broza Tita. Posrijedi je već i obimom impresivno djelo, za koje saznajemo da je nastajalo puna tri desetljeća, a temelji se na golemoj količini arhivske povijesne građe iz cijelog svijeta.

Autor ovog političkog životopisa, slovenski povjesničar Jože Pirjevec (rođ. 1940), voditelj je odsjeka za povijest na Univerzi na Primorskem u Kopru i član Slovenske akademije znanosti i umjetnosti. Njegove prethodne knjige, ponajprije *Jugoslavija 1918-1992 (Nastanak, razvoj i raspad Karađorđevićeve i Titove Jugoslavije)*, iz 1995, i *Tito, Staljin i Zapad* (1985) bile su kvalitetne istraživačke pretpripreme i pouzdano jamstvo da će se njihov autor uspješno sučeliti s velikim izazovima i krupnim poteškoćama objektivnog portretiranja tako kompleksnog i protuslovnog, štoviše, posve mitiziranog (s oba predznaka) povijesnog lika kao što je Josip Broz Tito.

Svoje je spoznajne pobude slovenski povjesničar iz Italije (tršćanskog podrijetla) ovako objasnio:

“On [Tito] je bio najmarkantniji vladar Južnih Slavena u 20. stoljeću... Smatrao sam da je o njemu moguće reći nešto novo, jer sam proučavao arhive koji dosad nisu bili istraženi: njemačke arhive, kako na zapadu, tako i na istoku, zatim arhive CIA-e, britanske i ruske arhive, kao i izuzetno zanimljiv arhiv Vladimira Bakarića u Zagrebu. Međutim, znate gdje sam prikupio podatke koji su mi najviše pomogli u shvaćanju Titova karaktera i njegovih odnosa sa suradnicima? U Ljubljani! Zahvaljujući Vladimiru Dedijeru, koji nije vjerovao ni Srbima ni Hrvatima, tako da je svoj arhiv ostavio Narodnoj knjižnici u Ljubljani. Riječ je o golemoj građi, spremljenoj u 300 kutija, koja nije samo o Titu, ali je ponajviše o Titu” (*Novi list*, 4. lipnja 2011, u intervjuu Denisu Romcu).

Kako je dakle u ovoj biografiji Tito prikazan, koliko je ona, ne samo po autor-skoj pretenziji, objektivno i cjelovito djelo?

Već je sam naslov neočekivan: riječ je o Titu i “njegovim drugovima”, prije svih njegovim dugogodišnjim najbližim suradnicima, trojici sekretara CK KPJ/SKJ, Milovanu Đilasu-Đidu, Edvardu Kardelju-Bevcu i Aleksandru Rankoviću-Marku. Svakom je od njih posvećeno po jedno poglavlje. Ali ne samo njima, veliko je poglavlje posvećeno i “mladoj gardi” srpskih, hrvatskih i slovenskih političara različitih profila (Stane Kavčić, Savka Dabčević-Kučar, Latinka Perović, Miko Tripalo, Marko Nikezić, Stane Dolanc i mnogi drugi), uz čiju je pomoć Tito oblikovao svoju politiku. Nije zanemarena ni uloga koju su u njegovu životu imale žene, u prvom redu Jovanka Broz.

Takav naslov i iz njega izvedena struktura Titova životopisa izazivaju prve dvojbe. Prisjetimo li se velikih biografija Lenjina (Fischer), Trockoga (Deutscher, Suvarin) ili Staljina (Deutscher), i pokušamo li samo zamisliti da u svojim naslovima imaju još i “tovarišče”, lako ćemo zaključiti da bi to bilo suvišno. Pa se onda pitamo želi li nam autor time sugerirati, *par titre*, da se “tovariš” Tito može primjerenom razumjeti samo preko skupnog portreta jugoslavenske komunističke političke elite. Ali zar se to ne podrazumijeva?

Sam je početak znakovit. Dvostruko. Pripovijest o glavnom liku započinje name “Titovim očima” (u kojima se, znamo, zrcali duša). Od nekoliko komentara valja izdvojiti onaj Staljinov prilikom jednog od njihovih susreta 1944: “Zašto imate oči poput risa? To nije dobro. Morate se smijati očima. A onda nožem u leđa” (str. 25). A navod je znakovit i po tome što se tu autor poziva na djelo srpskog pisca-patrijarha Dobrice Ćosića *Piščevi zapisi (1951-1968)*, što obilato i inače čini, kao da je riječ o doista vjerodostojnom svjedoku i prosuditelju Titova lika (općepoznato je da je Ćosić najprije bio nepodnošljiv glorifikator “najvećeg sina naših naroda”, a zatim postao i ostao još manje podnošljiv bjesomučni denuncijant “srbožderskog” autokrata).

Time se izravno suočavamo s osnovnim preliminarnim pitanjem: uspijeva li autor uvijek zadržati kritičku distancu spram različitih izvora i svjedočanstava aktera političkog života koji su s Titom blisko ili manje blisko surađivali? Takvo se pitanje nameće i iz njegova citiranog preciziranja da je najveću korist u pronalaženju “nećeg novoga” našao u golemoj arhivskoj građi Vladimira Dedijera. Što, naravno, ne znači da je slovenski povjesničar nekritičan spram Dedijerove kanonizirane planetarno poznate biografije o Titu (*Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, 1953), a pogotovo spram njegovih *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita* (u tri ogromna sveska, 1980-1984). Nije sporno ni to da Dedijerov arhiv sadrži mnoge dragocjene dokumente i svjedočanstva, među kojima se može posebno istaknuti svjedočanstvo Staneta Kavčića (istaknutog slovenskog političara koji je smijenjen 1972),

koje ovu knjigu znatno obogaćuje. Upitno je međutim koliko je sam Dedijer (kodno ime: "gangster") pouzdan kao svjedok i autor. U predgovoru našem izdanju povjesničar Tvrtko Jakovina s pravom upozorava da je "službeni" biograf nakon Titove smrti posve "promijenio mišljenje", pa je Tito u *Novim priložima* tobože otrežnjeno "opisan kao pohotna, tiranska, gotovo sadistička osoba" (str. 13).

Dodatnu dvojbu dobro ilustrira primjer knjige Ljubodraga Đurića *Sjećanja na ljude i događaje* (1989), iznimnoga svjedočanstva Titova šefa kabineta od 1945. do 1952. o razdoblju prvih godina nove vlasti. Knjige međutim nema u popisu korištene literature. Umjesto toga, u poglavlju "Pobjeda", nakon što je ustvrdio da Tito "nije bio suzdržan niti je osjećao nelagodu kada je trebalo prisvojiti dobra bivših vladara", Pirjevec piše: "Kada su u dvorskom podrumu na Dedinju pronašli škrinje pune zlata i dragocjenosti, koje je Tito zahvaljujući svojoj bravarskoj vještini bez poteškoća otvorio, njegov pratitelj, general Moma Đurić, savjetovao mu je da sve pošalje u Narodnu banku, jer što će nam to?! 'E, Đuriću, neka neka! Trebat će nam i ovo'" (str. 202-203).¹ Da nije riječ o omašci u navođenju imena (Momo umjesto Ljubodrag), vidljivo je iz još jednog citata, kada se u opisu događanja na VI. kongresu KPJ/SKJ 1952. ustvrđuje da je "brižnu režiju" (valjda: "brižljivu") skupa "poremetio samo neočekivani napad sekretara savezne vlade i bivšeg generala Mome Đurića na predsjednika srpske vlade Petra Stambolića, koji je tvrdio da mu je ovaj zaveo ženu" (str. 351).² Prvi je citat netočan (Tito nije svojeručno otvorio škrinje, a epizoda je mnogo zanimljivija i slojevitija), a drugi upravo karikaturalno banaliziran: Đurić na kongresu nije diskutirao o svojoj ženi (!), nego o moralnom izrođivanju revolucionara na vlasti, pa tek izazvan bezobzirnim upadicama da "laže" (M. Todorović), navodi primjer Stambolića kao nečasnog pohotnika. Da i ne govorimo o tome, što je najvažnije, da su izostavljena mnogo važnija Đurićeva svjedočanstva o karakteru jugoslavenske vrhuške toga doba (napose priča kako ga je Tito prisilio da bira "između žene i Partije"!, usp. Đurić, 1989: 299-302).

Vjerodostojnost pojedinih povijesnih epizoda katkad se čini posve spornom. Primjerice, u vrijeme operacije "Konjićev skok", u proljeće 1944. godine, Tito se s Vrhovnim štabom našao u škripcu kada su ga opkolile njemačke jedinice. Pirjevec podrobno rekonstruira scenu u špilji u Drvaru, koja prikazuje vrhovnog komandanta kao sasvim izgubljenog, spremnog da se preda Nijemcima. Na vrhuncu drame na scenu stupa Sreten Žujović-Crni, član užeg rukovodstva, i to navodno ovako: "Crni, kojemu je Tito već dugo išao na živce, nije postupio baš obzirno. Potegnulo je revolver i počeo vikati: 'Što to znači? Obukao si svečanu uniformu, no znaj da

¹ Pritom se kao izvor navodi: Kult Josipa Broza Tita, II, <http://www.nrbg.rs/content/view/blog/134/153>, str. 6.

² Izvor je: Ranković, 2001: 42.

im se nećeš živ predati. Izlazi, stara kukavico! Hoćeš se predati Nijemcima i kao zapovjednik spasiti glavu, a istodobno uništiti i izdati našu borbu?!’ Prijetnjom ga je natjerao da napusti sklonište...” (str. 177). Tko o tome svjedoči? Čosić i Ranković. A tko je glavni lik u tom spašavanju? Opet Ranković! Sama se scena čini posve neuvjerljivom. Zašto bi Crni, ako mu je Tito “već dugo išao na živce” (valjda, kao “stara kukavica”) spašavao Tita, jer da bi bez njega bila “uništena i izdana naša borba”? Zar se može povjerovati u tvrdnju da je Tito bio ne samo obeshrabren nego i toliko sluđen da je mogao povjerovati da će predajom “spasiti glavu”? Da o potezanju revolvera, “ne baš obzirnom”, na vrhovnog komandanta i ne govorimo (usp. str. 174-179).

Nasuprot tome, pojedini su već znani povijesni događaji uvjerljivo rekonstruirani. Da izdvojim mali primjer, epizoda s Kardeljevim ranjavanjem u lovu potkraj siječnja 1961, kad je samo čudom ostao živ (odjeljak: “Rankovićeva kugla”, str. 460-461). Uvjerljivim se može smatrati i opis odlučnog stava jedinstvenoga slovenskog rukovodstva u odbijanju Titova pokušaja rušenja Kardelja u rujnu 1962: “Stane Kavčič je odlučno kazao da ne postoji nikakav konflikt Tito-Kardelj, nego da su mogući jedino nesporazumi između Tita i Slovenije” (str. 469).

Knjiga se može podijeliti u dva dijela. Prvi je uobičajeno kronološki strukturiran. Najprije “mladost i srednje godine” (str. 26-77), pa “Drugi svjetski rat” (78-201), naposljetku poratne godine, od “pobjede” i “1945. godine” (202-218) preko “Trsta” (219-233) do “isključenja Jugoslavije iz Informbiroa” (234-330).

Drugi dio nastavlja kronološki slijed, ali prikazom političkih biografija Titovih najbližih “tovariša” Milovana Đilasa (331-382), Edvarda Kardelja (383-477) i Aleksandra Rankovića (478-515). Slijedi poglavlje o “mladoj gardi” Titovih drugova (520-602). Završna su poglavlja posvećena “Titovoj starosti” (603-635), Titovim ženama (“Jovanka i ostale”, 636-662) i Titovoj smrti i njegovu političkom nasljeđu (663-684).

Iz predratnog razdoblja Titova života, koje je skraćeno izloženo, najviše se očekuje od prikaza njegova uspona do vrha KPJ, nakon smjene i stradanja Milana Gorkića, prethodnog generalnog sekretara KPJ (1937). Staljinski se teror svom snagom bio sručio na boljševičku partiju, kao i na brojnu koloniju stranih komunisti u SSSR-u. Do mjere da se ne postavlja pitanje koliko je jugoslavenskih komunisti tada stradalo (bilo ih je oko 900), nego kako je itko od njih uopće ostao živ. Štoviše, budući da je teror pokosio nedvojbeno nevine ljude, postaju čak sumnjivi oni koji su ostali pošteđeni. Veoma je uvjerljivo prikazano kako je “Walter” iznio živu glavu, tko mu je pomogao, s kime i s čime se sve sukobljavao, a napose je pregnantno pokazana završna sekvenca obračuna s glavnim suparnikom za mjesto generalnog sekretara KPJ Petkom Miletićem, koji je uživao moćnu podršku u Kominterni i sovjetskim službama sigurnosti (73-77). Spasio ga je Josip Kopinič,

obranivši ga od optužbi da je “u službi jugoslavenske policije i Gestapa” (67), odnosno magnum crimena da je “trockist” (što je za njega tvrdila sovjetska vojnoobavještajna služba, 68). Premda se još zacijelo ne može reći da smo upoznati sa svim podrobnostima cijele te priče (nedostaje građa iz arhive NKVD-a i napose sovjetske vojnoobavještajne službe), Pirjevec se ovdje ističe znanstvom profesionalnog povjesničara, u punom kontrastu spram, primjerice, brojnih denuncijantskih knjiga srpskog publicista Pere Simića (primjerice, i u nas mu je objavljena knjiga *Tito fenomen stoljeća*, 2009, koju je pogovorom popratio Antun Vrdoljak ustvrdivši “bilo je vrijeme da se pojavi Pero Simić, rasni povjesničar...”). No i u ovoj knjizi ostaje i dalje nerasvijetljeno kakva je bila Titova uloga u španjolskom građanskom ratu, tom “najtajnovitijem poglavlju u Brozovu životu, o kojem postoji malo podataka” (58). Ipak, ne oklijeva da nas suoči s pitanjem: “je li Broz sudjelovao u likvidacijama ‘trockista’ koje su sovjetski agenti inscenirali u Španjolskoj?” (59). Dok je za njega pitanje otvoreno, narečenom je “rasnom povjesničaru” sve jasno, pa mu ovdašnji duhovni srodnici u listu *Slobodna Dalmacija* prepustiše prostor da nam objasni da je “Tito u španjolskom građanskom ratu ubio više komunista od Franca” (28. kolovoz 2011).

Iz poglavlja o oslobodilačkoj borbi, koja je posebno prikazana, izdvojimo dvije sekvence koje osvjetljavaju Tita kao osobu. Najprije kao čovjeka koji *previše vjeruje svojim drugovima*: u odjeljku “Enigma Hebrang” (126-129) nalazimo da su Titu bili podastrti dokazi o Hebrangovoj izdaji; drugu koji mu je nudio te dokaze Tito je uzvratilo: “To ne vjerujem. Ti me hoćeš posvađati s jednim od mojih najstarijih prijatelja”. Uz to, Pirjevec navodi Kardeljev komentar: “Titova najveća slabost bila je što je bio previše popustljiv prema ljudima oko sebe” (129). Zatim kao *vješta pragmatika i hrabrog vođu*: u odjeljku “Martovski pregovori” (143-146), koji su nam dobro poznati iz Velebitovih svjedočanstava (usp. Mira Šušvar, *Vladimir Velebit – svjedok historije*, 2001), nalazimo kako Staljin izričito osuđuje Titov pokušaj da se u izravnim pregovorima s Nijemcima izbori za predah i svojevrsno priznanje NOP-a kao zaraćene strane regulacijom međusobne razmjene zarobljenika. Pirjevec tumači: “Bez oklijevanja je odgovorio neka ga Rusi ne sprečavaju, ako mu već ne mogu pomoći”; čemu dodaje Đilasov komentar: “to je bilo prvi put da je član Politburoa – a to je bio sam Tito – tako odlučno izrazio neslaganje sa sovjeticima” (146). Dimitrov je poslije rata Tita upoznao kako je Staljin na to reagirao: “gospodar je bio jako ljutit na vas zbog onog brzojava... od bijesa je nogama toptao o tlo” (189). Vrijedi navesti i ocjenu njemačkoga generala Lüntersa, nakon operacije *Schwarz* (bitka na Sutjesci), u kojoj su partizani izgubili polovicu svoje vojske (7000 boraca), a njemačke snage pretrpjele velike gubitke (2000 mrtvih, ranjenih i nestalih): “Tijek sukoba je pokazao da su komunističke snage pod Titovim zapovjedništvom odlično organizirane, da imaju inteligentno vodstvo i iznenađujući borbeni moral” (153).

Čitatelj zatim može detaljno pratiti zanimljive i dokumentirane etape Titove dugotrajne vladavine (1945-1980): njegov hedonistički stil života i vladarskog ponašanja (“ni jedan moderni vladar nije živio u većoj raskoši i blagostanju”, 208), način vladanja (autokratski) i odnos spram suradnika, protivnika i neprijatelja, sposobnost rješavanja kapitalnih problema (sukob sa Staljinom), koncipiranje i vođenje državne politike, unutarnje i vanjske (napose se pažljivo prati Titov odnos spram SSSR-a, primjerice za vrijeme velikih kriza izazvanih “sovjetskim” oružanim intervencijama u Mađarskoj i Čehoslovačkoj).

Budući da se u ovakvom prikazu ne može ulaziti u detaljnost, zaključio bih kratkim osvrtom na dva Titova cjeloživotna politička druga.

Kardelj, najprije. Priča o njemu očekivano je najsadržajnije, i opsegom i nijansiranim razumijevanjem njegove osobe. Slovenski ga povjesničar najbolje poznaje i razumije, uvjerljivo prepoznaje i opisuje njegove vrline i mane kao političara i ideologa. U svojem dvogodišnjem moskovskom iskustvu drug Bevc sklopio je, čini se, “ugovor o prijateljstvu” (koji je, prema Rousseauu, najsvetiji od svih ugovora) s Titom. Premda je tri puta stavljen pred Kontrolnu komisiju, preživio je moru stalinističkih čistki i “strah od NKVD-a” tako što je “sjedio nad knjigama” i što je postojao barem jedan čovjek kojemu se mogao “izjadati” – bio je to Tito: “Jasno mi je bilo da i on misli isto” (385). U ludilu općeg nepovjerenja i sumnjičenja to je bio jedva pojmljiv izraz neograničenog pouzdanja u integritet partijskog druga (koji je pak morao biti siguran da onaj koji se “jada” nije provokator). Koliko je ta izjava autentična, mogli bismo pouzdano prosuditi tek kada bismo znali što je Kardelj napisao u svojoj karakteristici o Titu (tada su svi bili dužni pisati karakteristike o svima, formalno za Izvršni komitet Komunističke internacionale). Zauzvrat, Pirjevec nam predočuje: “U to je doba Walter [Tito] stekao visoko mišljenje o Birku [Kardelju]. Među svim karakteristikama koje je o ‘drugovima’ napisao za IKKI, ona posvećena Kardelju od 27. kolovoza 1938. godine bila je vjerojatno najpozitivnija: ‘Jako razvijen politički i teoretski, piše partijske dokumente i brošure. Pod mučenjem nije izdao, sada je u zatvoru, no uskoro će biti pušten... Posve razumije ljude – spreman je povjerovati im. Radi jako puno – iako zna biti i gladan” (386-387). Uza sva priznanja, i jedan važan prigovor (koji će se do kraja ponavljati): “Kao član CK KPJ ne pokazuje previše interesa za rad u okviru Jugoslavije nego se više bavi CK-om Slovenije, zbog čega sam ga već opomenuo” (*ibid.*). U razdoblju obnašanja vlasti Tito i Kardelj nikad nisu bili sasvim bliski, ali su imali razrađeni *modus vivendi*, pri čemu je Kardelj uživao priličnu samostalnost (veću od bilo koga drugoga). Titu je bio potreban kao zakonodavac i ideolog (“to će drug Kardelj teorijski objasniti”, običavao je reći), ali i kao sposoban administrator koji je godinama operativno vodio vanjske poslove (kao ministar vanjskih poslova 1948-1953), opće poslove Savezne vlade (kao prvi potpredsjednik do 1963), a od 1963. do 1967. po-

slove Savezne skupštine (kao predsjednik). Kardelja kao političku osobu u njegovu odnosu prema Titu sjajno je opisao S. Kavčič: “Motiv, granica i smisao Kardeljeve politike i rada bilo je njegovo vlastito ja: njegovo uvjerenje i svijest da tako najbolje izražava istinu i služi interesima revolucije. U tom svom elanu i uvjerenju nije se zaustavio pred nikim i ničim. Ni pred Titom. Suprotstavio se i njemu. Naravno da je i taktizirao, okolišao te se pretvarao, ako nije išlo drugačije, te čekao bolja vremena. Ta njegova vjernost samome sebi nekoliko ga je puta dovela do sukoba s Titom i u blizinu političke smrti” (390).

Valja barem spomenuti i važnu činjenicu da je Kardelj, kao teoretičar samoupravljanja i kritičar staljinizma,³ bio “najomraženiji jugoslavenski političar u Moskvi, gdje je desetljećima bio predmetom ogorčenih kritika...” (394-395). Tako i Kardelj u svojim sjećanjima napominje da je Hruščov “iz Bog zna kojih razloga tvrdio da sam ja najtvrdokorniji protivnik toga da bi Jugoslavija pristupila socijalističkom bloku... neprestano se spoticao o mene i išao tako daleko da je čak pokušao unijeti razdor među naše rukovodstvo” (455). Nasuprot tome, Hruščov je prilikom posjeta Jugoslaviji 1955. izjavio da je čitao biografije jugoslavenskih rukovodilaca, te je izričito pohvalio Rankovića, istakavši da “u cijelom današnjem radničkom pokretu nema čovjeka s tako bogatim iskustvom u društvenom radu – čovjeka s tako briljantnim životopisom” (483-484). Kada se, početkom 60-ih, Tito sasvim približio Sovjetskom Savezu, u jednoj je prilici “raspravljao s N.S. Hruščovom te se u njegovoj prisutnosti slagao s onima koji su tvrdili da Kardelja treba ukloniti iz političkog života”. A kada je Kardelj krajem 1962. godine bio u posjetu Indoneziji, istupio je suprotno Titovim i Rankovićevim tezama o SSSR-u kao uzdanici svjetskog socijalizma te je izravno napao “hegemonizam” kao specifični oblik modernog imperijalizma. Tito i Ranković žestoko su uzvratili, pa je Kardelj čak bio prinuđen da se na neko vrijeme povuče iz političkog života (470-471).

Premda je bio glavni teoretičar jugoslavenskoga samoupravnog socijalizma (program SKJ iz 1958. nosi njegov pečat) i jedan od glavnih protagonista jugoslavenskog proljeća, kako društvene i privredne reforme (1964/1965) tako i reforme federacije, Kardelj nije podržao srpsko reformsko vodstvo, a otvoreno je bio protiv hrvatskoga. Novo srpsko partijsko vodstvo, s Nikezićem na čelu, i izričito je apeli-

³ Skrećem pozornost i na uzgrednu pakosnu opasku na račun Kardelja kao čovjeka koji je, skupa s Đilasom i Kidričem, teorijski oblikovao ideju samoupravljanja kao osnovicu demokratskog socijalizma. Pirjevec se za zadovoljstvom poziva na olaki sud povjesničara Dušana Bilandžića (iskazan, doduše, u sjećanjima) da je “na ideju o samoupravljanju mogao doći samo jedan učitelj”. Pa na tu neobično duhovitu tvrdnju dodaje i vlastitu duhovitost: “I dodajmo: te dva propala studenta” (342). Uzgredno se tako neprilično očešati o ljude formata Đilasa i Kidriča izraz je bezobzirne profesorske arogancije. Odmah se nakon toga naš autor trgnuo, dodavši dobrohotno da “svakako se radilo o nadasve zavodljivoj ideji” (*ibid.*).

ralo na njega da ne dopusti restaljinizaciju Saveza komunista i slom demokratskog socijalizma, ali on se nije usudio upustiti se u to, ocjenjujući da je bitka unaprijed izgubljena.⁴ Štoviše, sa svoje je strane pridonio novom sektaštvu političkim udarom na Staneta Kavčiča (časno mu se oduživši što mu je ovaj 1962. spasio glavu) i ideološkim kampanjama protiv “tehnokratizma”. U posljednjem razdoblju svoje karijere Kardelj je postao partijski “teolog”, kada je svojim normativističkim konstruktivizmom zarobio jugoslavensko društvo posve iluzornim modelom tzv. integralnog samoupravljanja, pluralizma samoupravnih interesa i dogovorne ekonomije. Bakarić se od tog modela ograđivao kao od Kardeljeva, a Tito se žalio da ga ne razumije. Nije ga međutim razumio ni on sam, pa je čak na kraju, prema jednom svjedočanstvu, priznao da je “naš sistem strašan i pogrešan” i “više se praktički ništa ne da učiniti” (616).⁵ Pirjevec zaključuje: “iza utopije koju je proglašavao Kardelj, taj ‘naglašeno didaktički moralist’, skrivala se gorka stvarnost Titove autokracije, koja je ostala jedina uporišna točka neuspjeloga jugoslavenskog eksperimenta.⁶ Sve vladine ekipe – i na saveznoj i na republičkoj razini – pokazale su se nesposobnima i

⁴ Pirjevec navodi Tripalovo mišljenje da je “Tito planski huškao Srbe protiv Hrvata i obrnuto, jer je na taj način jačao svoju vlast, dok ga je Kardelj podupirao u prvom redu zbog toga što se kao Slovenac bojao mogućega sporazuma između Beograda i Zagreba” (571). Neobično površna ocjena, koja sve svodi na zaplotnjačke kratkovidne igre “meštara sviju hulja”. Ako takva prosudba išta znači, ona je upravo porazna za samog Tripala kao političkog aktera koji nije uspio naći zajednički jezik s umnim Markom Nikezićem. A savez Beograda i Zagreba upravo se tada mogao demokratski i inteligentno sklopiti, a da pritom ne bude ni protiv koga.

⁵ Ako se i možemo suglasiti s bespoštednom ocjenom D. Bilandžića “to je novo izdanje utopije, manje realno od one izvorno komunističke, pa se sve to doima kao privid bolesnog uma E. Kardelja” (2006: 157), dakle kao nesuvisao proizvod kvazisamoupravne ideološke imaginacije, takva ocjena nipošto ne važi za ranija Kardeljeva promišljanja samoupravljanja, kakvo je primjerice, da spomenem samo jedno, veoma dobro izlaganje na VIII. kongresu SKJ 1964, u kojemu je jasno i precizno definirao ciljeve i zadaće velike privredne i društvene reforme (vidi E. Kardelj, “Društveno-ekonomski zadaci privrednog razvoja u narednom periodu”, u: *Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije*, Komunist, Beograd, str. 57-110).

⁶ Zanimljiv je sud M. Nikezić o tandemu Tito-Kardelj: “Njih dvojica su konstanta KP. Kardelj je pravi tandem sa Predsednikom mnogo više nego demokratska alternativa. Demokratska alternativa, iako u svoje vreme na izgled luckasta, bio je Đilas. I nije slučajno da u svetskoj javnosti postoje dve ličnosti. Tito kao predstavnik poretka i Đilas kao predstavnik kritičke svesti tog establišmenta. Kardelja nema, niko ga ne citira. Uvek on nešto širi, tumači, a ispada da je apologet establišmenta. To kao da imate biskupa koji nešto propoveda, ali je na kraju uvek uz kralja. Ja ne kažem da je to dogovorena podela uloga. U njoj ima nešto stihijsko i prirodno, jer su dva čoveka dve funkcije. Međutim, to je tandem koji će istoričari morati zajedno da proučavaju. Koliko su oni obojica bitni, prvi put sam razmišljao kada sam pročitao Pismo Staljina i Molotova. Oni se obraćaju Titu i Kardelju. To nije slučajno, mada Kardelj tada nije bio predsednik vlade. Pomislio sam: pa oni su, ipak, nešto drugo od ostalih. Na kraju, oni su poslani iz Moskve kao broj jedan i broj dva. Nije njega Tito odabrao ovde, njegovi su akreditivi mnogo temeljniji, nego ostalih u

diletantskima. Od 1972. godine na razne su razvojne planove potrošile 40 milijardi dolara, a postigle nisu praktički ništa” (615).

Tko god želi dokučiti “tajnu” Titova sustava vladavine, nipošto ne smije zaobići jednoga od najvažnijih njegovih drugova: Ivana Krajačića-Stevu. Pirjevec ga opisuje kao čovjeka koji je u “zakulisnoj igri” protiv Rankovića imao “važnu ulogu”. Krajačić je “Titov pouzdanik”, “prijeratni sovjetski obavještajac i ‘egzekutor’”. Uz Titovu je suglasnost od veljače 1942. godine “rukovodio i centrom sovjetskih obavještajnih službi za Balkan”, jer je radio za obavještajni odjel pri Vrhovnom štabu crvene armije.⁷ Kako je Krajačić mogao imati tako važnu ulogu u pripremanju smjene Rankovića? Krajačić je tada bio predsjednik hrvatskog Sabora (1963-1967). No Krajačić je bio mnogo više od običnog republičkog dužnosnika, bio je “šef tajne službe, odgovorne neposredno maršalu”, čak ga se “Tito iz nerazjašnjenih razloga bojao” (501). Ubrzo nakon pada Rankovića dolazi i do pada toga hrvatskog “Rasputina”, koji je zbog svojega “agresivnog i netaktičkog ponašanja bio vrlo omražen. Kao što je kazao američki konzul u Zagrebu, Krajačić je bio trostruko opasan: zbog svojega nasilništva, podrigivanja i zadaha” (513). Bio je prisiljen povući se sa svojih državnih i partijskih položaja zbog nekoliko teških skandala (šovinističke antisrpske provokacije prilikom otkrivanja spomenika žrtvama koncentracijskog logora u Jasenovcu 3. srpnja 1966) i afera s pronevjerom novca (isključen je iz CK SKH 8. listopada 1968).

Sve je to otužna publicistika. Titov odnos spram Steve Krajačića zasluživao bi mnogo ozbiljnije proučavanje i razumijevanje. Opaske o zajedničkoj “mračnoj prošlosti” ili čak osobna zanovijetanja američkog konzula sasvim su irelevantni u ozbiljnoj historiografskoj knjizi. Krajačića se mora pokušati razumjeti kao nezaobilazan faktor Titova načina vladavine. U tome bi se moglo poći od Pirjevčeva uvida da je najgora crta poratnog sustava vlasti “bilo to što se odmah nakon rata počela oblikovati jaka vertikalna komesarsko-partijska linija koja je djelovala kao samostalna vlast, paralelno s državnom” (209). Ali samo u tom smislu što upozorava na bitnu *dvojnost sustava vlasti*. Naime, promotrimo li Krajačića u hrvatskom kontekstu, tada se postavlja pitanje kakav je bio njegov položaj u republici u kojoj je Bakarić bio neprikosnoveni politički autoritet (osim u kratkom intermeću 1970-1971). Znači li to da je Bakarić, koji je bio prvi sekretar Saveza komunista Hrvat-

Politbirom. *Obojica nose moskovski pečat*” (usp. Đukić, 1990: 215-216; intervju s Nikezićem; istaknuo – D. L.).

⁷ Pirjevec Krajačića prethodno ubraja u skupinu tzv. likvidatora (navodno, s Titom na čelu), koja je bila zadužena da u španjolskom građanskom ratu bude egzekutor terorističke politike IV. odjela NKVD-a u borbi protiv “trockista”. Pa dodaje da je “navodno upravo Broz u Moskvi Krajačića uveo u obavještajni rad”, a “do kraja je života ostao njegov intimni prijatelj, s tim da ih nije povezivala samo međusobna naklonost nego i mračna prošlost” (58-59).

ske (1944-1969) i predsjednik Sabora (1953-1963), imao svu vlast u republici? Ne znači, jer je Krajačić (kao osnivač hrvatske Udbe) bio na čelu moćnoga političko-policajskog aparata (do 1963. i formalno), a do kraja života barem njegove jezgre. Krajačić je očito bio i politički prvorazredna ličnost, jer je naslijedio Bakarića na položaju predsjednika Sabora (1963-1967), što znači da je barem u tom razdoblju postojao svojevrсни duumvirat Bakarić-Krajačić. Istodobno, Krajačićeva je pozicija bila iznimna i u jugoslavenskom kontekstu, jer njegov aparat nije bio u nadležnosti službene savezne instance (dakle, Rankovića i Čeće Stefanovića), nego isključivo Tita, zbog čega je i mogao imati odlučujuću, a ne samo “veoma važnu” ulogu u smjenjivanju Rankovića. Dostupni podaci navode i na zaključak da je Krajačić imao i jedinstvenu ulogu u Titovoj politici spram SSSR-a, jer samo je čovjek od njegova potpunog povjerenja mogao biti njegova kopča u složenoj političkoj igri nadmudrivanja, ali i suradnje s ruskim obavještajnim službama (čiji je rezident Krajačić bio do kraja života).⁸

Time se zaključno valja osvrnuti na Titov sustav vladavine.

Vladao je predugih 35 godina, nije na vrijeme ni po pozitivnim zakonskim propisima znao ni htio odustati od vlasti (po ustavu SFRJ iz 1963, 1971. mu je isticao drugi mandat predsjednika Republike, pa ipak svoje mjesto nije prepustio kolektivnom šefu države, nego je radije promijenio ustav i postao “ustavni monarh”).⁹ Dok je bio u punoj snazi (1945-1960), kao i kad je onemoćao (1972-1979), svoje “drugove” na vlasti nije tretirao kao ravnopravne suradnike, s poštivanjem lenjinskih pravila kolektivnog rukovođenja, nego je odlučivao sam, često i mimo najužih organa Partije. Samo u prijelomnom razdoblju demokratizacije i liberalizacije

⁸ A mora se barem napomenuti da mjerodavna svjedočanstva pokazuju da Krajačić nije bio naprosto neotesani nasilnik, pijanac i šovinst, nego veoma sposoban organizator, hrabar i domišljat političar, koji je znao okupiti sposobne ljude i rješavati upravno-političke svakodnevne probleme (usp. Boljkovac, 2007). Što ne znači da nije bio omražen; on je to bio, jer se, po Machiavellijevu receptu, gordio time što ga se svi pribojavaju.

⁹ Kako je o povlačenju ipak razmišljao, ilustrativna je epizoda koju prenosi Latinka Perović (tadašnji sekretar IK CK SKS). “... Savka Dabčević je rekla Nikeziću, koji me je o tome obavestio, da Tito razmišlja da se povuče sa neke od funkcija i da bi, verovatno, više želeo da zadrži funkciju u Partiji. Ubrzo, Tito je o tome razgovarao sa Nikezićem na Brionima... Tito mu je rekao da je umoran i da bi počeo da nešto prepušta drugima. Pita se: koju dužnost? Nikezić je rekao da nije o tome razmišljao, ali sada, kada ga se pita, misli da bi to moglo pre da bude Savez komunista. Kao šef države, Tito je poznat u svetu, a to je važnije i za naš narod. Predsednik SKJ može biti i neko od njegovih bliskih saradnika... Tito je slušao i rekao: ‘Potpuno se slažem’” (Perović, 2012: 193-194). Nikezićev je savjet, “kad ga se već pita”, bio naoko sasvim logičan, ali njegov smisao i konzekvence valja sagledati u svjetlu dviju činjenica: prvo, Titu je istjecao drugi mandat na položaju predsjednika SFRJ; drugo, zbiljska je moć u takvom tipu režima uvijek bila u Partiji, a ne u državi (kao što će kasnije zorno dokazati sukob Slobodana Miloševića, čelnog čovjeka Saveza komunista Srbije, i Ivana Stambolića, čelnog čovjeka Republike).

režima (1962-1972), tzv. jugoslavenskog proljeća, bio je prisiljen djelovati institucionalno, i u Savezu komunista i u državi, pa mu se zato tada činilo da se i Partija i država raspadaju.¹⁰ Njegova je isključiva povijesna krivnja što je ogromna sredstva “ulupao” u vojsku i njezine represivne aparate, kao navodne čuvarе Jugoslavije, da bi na kraju i sam bio zatočenikom toga istinskog “grobara” samoupravljanja i Jugoslavije.

Titova se osobna i politička drama uopće ne može razumjeti ako se sa svom ozbiljnošću ne uvaži činjenica da je bio, do kraja, proleterski revolucionar boljševičkog tipa. A ta činjenica prije svega znači da je cijeli svoj život podredio revolucionarnoj svrhovitosti. Njegova se drama, antičkih dimenzija, očituje u fascinantom rasponu između njegovih povijesnih uspjeha (po kojima je usporediv i s Lenjinom) i konačnog sumraka nakon represivnog obračuna s jugoslavenskim proljećem (1971/1972). Njegova je zasluga što je marginalnu komunističku partiju iz male sekte preobrazio u moćnu političku formaciju koja je uspješno vodila oslobodilački rat i “plebejsku revoluciju” (Bakarić), oduprla se kolosalnom staljinističkom pritisku i uspjela pronaći snage i inteligencije za alternativni model socijalizma te duboku preobrazbu staroga pred-modernog društva (1937-1960). No početkom 60-ih godina boljševički je model partije iscrpio svoje emancipacijske i regulacijske potencijale, jer je partija tog tipa mogla uspješno djelovati samo u uvjetima *zbiljskoga izvanrednog stanja*, što znači u režimu revolucionarne diktature; u takvim je uvjetima partija doista i djelovala barem do Staljinove smrti (a vjerojatno i do ruske intervencije u Mađarskoj). Međutim nakon toga upravo ta partija postaje *proizvođač umjetnoga izvanrednog stanja*, pretvarajući revolucionarnu diktaturu proletarijata u autokratsku diktaturu nad njime. Komunistička je partija to shvatila, programatski, već na VI. kongresu 1952, obvezujući se, već i promjenom imena (KPJ u SKJ), da se od Staljina vrati Marxu. Tito tu promjenu nije ni ozbiljno shvatio ni istinski prihvatio, jer je njegov intelektualni horizont bio boljševički sužen, pa je bio uvjeren da se glavna promjena komunističke organizacije treba sastojati u otklonu od staljinizma (u kojemu je partija instrument državne birokracije i represivnih organa države) prema lenjinizmu (u kojemu partija upravlja državnim aparatom).¹¹

¹⁰ Famosni “gnjili liberalizam”, koji je on izgovarao baš kako treba, naime kao “ljiberalizam” – najpouzdaniji zaštitni znak staljinizma.

¹¹ Dovoljno je samo iole pažljivo pročitati Titovo obrazloženje promjene naziva KPJ u SKJ na VI. kongresu 1952. Nakon što je napomenuo da po njegovu “dubokom uvjerenju” “ime Partija više ne odgovara”, kaže da “to nije ništa novo, jer je ime već dao Karl Marks”. Smisao promjene Tito objašnjava da time Savez komunista “odbacuje izvjesne štetne metode koje vuku svoje tragove iz sovjetske prakse, a koji su u SSSR doveli komunističku partiju u *položaj pomoćnog žandarma birokratskog upravljanja*”. Ali također ističe da “to, razumije se, neće uticati na organizacionu strukturu Partije, na njen demokratski centralizam”, a da “iznad svega treba čuvati *čistotu i monolitno*

Nikad nije shvatio da je, obrnuto, valjalo *državu kao političku zajednicu i jamstvo prava* spašavati od partije, da nema normalizacije političkog procesa bez premještanja političke moći s partijskih organa na skupštinske i njima odgovorne izvršne organe vlasti, uz punu samostalnost kompetentnog sudstva kao jamstva “vladavine prava” i ljudskih prava. Sažeto, u najboljim godinama nalik na Lenjina, a u posljednjem desetljeću na Brežnjeva. Vrijeme ga je pregazilo, jer je imperativno stremilo društvenoj i političkoj normalizaciji, koja je nezamisliva bez države prava i političkog pluralizma. I bez samoupravnoga ekonomskoga i političkog subjektiviranja proizvođača, da dodam.

Glavni lik ove priče dakle vječni je revolucionar-ilegalac, veliki kondotjer (po riječima Koče Popovića) koji je uvijek na sve spreman i cijelog života spava s revolverom pod jastukom. Koliko god nikada nije uspio (niti htio?) do kraja se izvući iz mrkoga Staljinova šinjela, od svojeg je mladenačkog uzora ipak naučio, *a contrario*, iznimno važnu političku lekciju o nemoći gole sile u vladanju društvom. Bio je vrhunski politički znalac, s iznimnim političkim instinktom za uvažavanje realnih interesa, aspiracija i nada onih nad kojima je vladao. A svojim je državničkim formatom, na planu međunarodne politike, Jugoslaviju učinio ne samo nezavisnom nego velikom malom državom na geopolitičkoj mapi svijeta. Papa Pavao VI. bio je tako “‘impresioniran Titovom državničkom mudrošću i sposobnošću te njegovom ulogom u međunarodnim odnosima’ da ga je smatrao iskrenim i najvećim zagovornikom mira u svijetu” (579).

Nova politička biografija o povijesnoj figuri, nipošto jednostavnoj i jednoznačnoj, “najmarkantnijeg vladara Južnih Slavena u 20. stoljeću” nudi obilje građe i vrijednih analiza, pa i ponešto novo, što do sada nismo znali. Autor se uglavnom uspijeva othrvati krajnostima egzaltirane apologetike i ispraznih denuncijacija. No ako smo očekivali uistinu striktno znanstvenu studiju, koja zadovoljava najviše profesionalne standarde, tada su naša očekivanja iznevjerena. Usprkos samoproklamiranim autorskim pretenzijama, to još nije i doista sintetička studija na koju bismo se mogli osloniti u razumijevanju političke i društvene povijesti Jugoslavije u Titovu razdoblju.¹² Naznačene nedorečenosti i slabosti su krupne, a razina katkad tračersko-dedijerovska. Tito i drugovi još čekaju na strogi sud povijesne znanosti. Pa

jedinstvo naše Partije” (vidi J. B. Tito, *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju*, u: *VI kongres KPJ/SKJ*, Kultura, Beograd, str. 113, 115; istaknuo – D. L.). Marx bi se zacijelo veoma iznenadio takvim pozivanjem na njegov i Engelsov *Manifest komunističke partije* (dakle, partije!), u kojemu se čak kaže da “komunisti nisu neka posebna partija”, a o nekakvom monolitizmu i demokratskom centralizmu nema ni govora (to je lenjinski tip organizacije i diskursa).

¹² Da autor ove knjige nije pročitao i istražio sve što je mogao i morao, može posvjedočiti, primjerice, previđanje korisnih izvora (Badovinac, 2004, 2008), što je šteta, ali i posve nezaobilaznoga temeljnog istraživanja povijesti Jugoslavije (Rusinow, 1977), što je neoprostivo.

ipak, i kao takav, ovaj je izdavački pothvat nedvojbeno istraživački solidniji i kvalitetniji od mnoštva usporedivih knjiga o životu i djelu Josipa Broza Tita objavljenih na području bivše Jugoslavije.

LITERATURA

- Badovinac, Tomislav (ur.), 2004: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, Savez društava "Josip Broz Tito" Hrvatske, Zagreb.
- Badovinac, Tomislav (ur.), 2008: *Titovo doba. Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, Savez društava "Josip Broz Tito" Hrvatske, Zagreb.
- Bilandžić, Dušan, 1999: *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb.
- Bilandžić, Dušan, 2006: *Povijest izbliza (memoarski zapisi 1945-2005)*, Prometej, Zagreb.
- Boljkovac, Josip, 2007: "Istina mora izaći van...", Golden marketing/Tehnička knjiga, Zagreb.
- Ćosić, Dobrica, 2001: *Piščevi zapisi (1951-1968/1969-1980)*, Filip Višnjić, Beograd.
- Dedijer, Vladimir, 1953: *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju*, Kultura, Beograd.
- Dedijer, Vladimir, 1980-1984: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita I-III*, Mladost/Liburnija, Zagreb/Rijeka.
- Đukić, Slavoljub, 1990: *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza Tita*, Filip Višnjić, Beograd.
- Đurić, Ljubodrag, 1989: *Sećanja na ljude i događaje*, "Rad", Beograd.
- Perović, Latinka, 2012: Prilog proučavanju hrvatskog proljeća, u: Jakovina, Tvrtko (ur.), *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripal/Filozofski fakultet/Fakultet političkih znanosti/Pravni fakultet, Zagreb, str. 181-203.
- Pirjevec, Jože, 1985: *Tito, Stalin e l'Occidente*, Ed. Stampa Triestina, Trieste (slovensko izd.: 1987).
- Pirjevec, Jože, 1995: *Jugoslavija 1918-1992 (Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije)*, Lipa, Koper.
- Pirjevec, Jože, 2011: *Tito in tovariši*, Cankarjeva založba-Založništvo d.o.o., Ljubljana.
- Ranković, Aleksandar, 2001: *Dnevničke beleške*, Jugoslovenska knjiga, Beograd.
- Rusinow, Dennison, 1977: *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles.
- Rusinow, Dennison, 2008: *Yugoslavia. Oblique Insights and Observations*, University of Pittsburgh Press (izbor ogleda: Gale Stokes).

Simić, Pero, 1990: *Tito agent Kominterne*, ABC Product, Zagreb.

Simić, Pero, 2005: *Svetac i magle. Tito i njegovo vreme u dokumentima Moskve i Beograda*, Službeni list Srbije, Beograd.

Simić, Pero, 2009: *Tito fenomen stoljeća*, Večernji list, Zagreb.

Šuvar, Mira, 2001: *Vladimir Velebit – svjedok historije*, Razlog d.o.o., Zagreb (razgovore vodila i knjigu priredila).